

УДК 351.851:241(477)

Ю. Решетніков

ВИКЛАДАННЯ ПРЕДМЕТІВ ДУХОВНО-МОРАЛЬНОГО СПРЯМУВАННЯ У ДЕРЖАВНІЙ ШКОЛІ: УКРАЇНСЬКИЙ ТА ЗАКОРДОННИЙ ДОСВІД

Проаналізовано нормативне забезпечення та статус предметів духовно-морального спрямування в Україні та закордоном. На основі вивчення українського та зарубіжного досвіду впровадження і здійснення викладання таких предметів зроблено висновки і рекомендації, які можуть бути враховані в процесі подальшої гармонізації державно-конфесійних відносин та реформування системи освіти в Україні.

Ключові слова: предмети духовно-морального спрямування, релігійноорієнтовані курси, загальноосвітні навчальні заклади.

Впровадження викладання предметів духовно-морального спрямування (“Основи християнської етики”, “Християнська етика”, “Основи православної культури” тощо) почалося в Україні з початку 90-х рр. XX ст. і за рішенням органів місцевого самоврядування стало масовим у низці регіонів (Львівська, Тернопільська, Івано-Франківська області, трохи пізніше Рівненська область та деякі інші). З кінця 90-х рр. XX ст. релігійна спільнота та батьківська громадськість почали порушувати питання щодо доцільності забезпечення впровадження такого викладання на національному рівні.

Нині, відповідно до даних Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, у 2011/2012 навчальному році викладання курсів духовно-морального спрямування здійснюється у більшості областей України (зокрема, в Автономній Республіці Крим, у Вінницькій, Волинській, Закарпатській, Запорізькій, Івано-Франківській, Київській, Львівській, Рівненській, Тернопільській, Харківській, Черкаській, Чернівецькій та інших областях, а також у м. Києві), загалом охоплюючи майже 40% від загальної мережі шкіл України. Відповідні курси вивчають більше 644 тисяч учнів, що становить приблизно 14,5% українських школярів.

Водночас на сьогодні, після двадцяти років формування державно-конфесійних відносин в Україні в нових демократичних умовах, сформувалась потреба у визначенні стратегії подальшої гармонізації відносин між державою і церквою, зокрема з урахуванням можливості їхньої співпраці у сфері освіти. Зазначене обумовлює необхідність подальшого аналізу світових моделей державно-конфесійних відносин, визначення позитивних і негативних тенденцій їх практичної реалізації та елементів перспективних для застосування в Україні з урахуванням вітчизняного досвіду.

Питання впровадження викладання у загальноосвітніх початкових закладах предметів духовно-морального спрямування та викладання релігійноорієнтованих предметів за кордоном неодноразово ставали предметом аналізу з боку вітчизняних та зарубіжних дослідників, насамперед релігієзнавців та фахівців у сфері педагогічних наук: Л. Філіпович, О. Мірошникової, І. Понкіна, С. Здіорука, В. Жуковського, Т. Саннікової, М. Палінчака, К. Писенка, М. Васіна та інших.

Водночас дискусія в Україні (так само як і в Російській Федерації) переважно велась щодо доцільності впровадження викладання таких курсів, практично не торкаючись питання аналізу відповідного вітчизняного та закордонного досвіду з метою вироблення на його основі методичних рекомендацій щодо форм і методів їх подальшого впровадження. При цьому найцікавішим для дослідження видається досвід тих країн, законодавство яких передбачає принцип відокремлення церкви від держави та проголошення свободи совісті, тобто країн, які, у цьому відношенні, є подібними до України.

Вивчення закордонного досвіду не означає механічного його застосування у практиці державно-конфесійних відносин в Україні. Попередній аналіз світових моделей державно-конфесійних відносин засвідчує, що форма і методи державно-конфесійних відносин у кожній країні є унікальними, оскільки базуються на історії відповідних країн, реальній релігійній ситуації у них, традиції тощо. Окрім того, урахування наявного досвіду інших країн у зазначеній сфері є об'єктивно доцільним, оскільки дає змогу не лише використати їх позитивні надбання, але й врахувати негативний досвід. Таким чином необхідно вести мову про вивчення закордонного досвіду формування і забезпечення державно-конфесійних відносин, його творче осмислення та використання в процесі подальшого реформування соціально-гуманітарної сфери в Україні з урахуванням українського досвіду та особливостей. Зазначене є слухним і щодо досвіду інших країн у забезпеченні викладання релігії та курсів духовно-морального спрямування у державній системі освіти.

На виконання доручення Президента України № 1-1/657 від 08.07.2005 р. щодо подолання морально-духовної кризи суспільства Міністерством освіти і науки України 26 липня 2005 р. було видано наказ № 437 “Про вивчення у навчальних закладах факультативних курсів з етики віри та релігієзнавства”, згідно з яким: 1) було затверджено склад спеціальної комісії для розроблення змісту факультативних курсів з етики віри та релігієзнавства; 2) батькам надано право вибору вивчення дітьми, починаючи з 2005/2006 навчального року, предмета етика у 5 – 6 класах або факультативних курсів морально-етичної проблематики, що апробуються в регіонах, за умови кадрового та навчально-методичного забезпечення з відповідним грифом міністерства; 3) Міністерству освіти і науки Автономної Республіки Крим, управлінням освіти і науки обласних, Київської та Севастопольської міських держадміністрацій, інститутам післядипломної педагогічної освіти, керівникам навчальних закладів доручено організувати проведення роз'яснювальної роботи серед батьків та педагогічних працівників щодо права та порядку вибору вивчення курсів морально-етичної проблематики або поєднання їх вивчення; 4) розпочато проведення науково-методичної експертизи навчальних програм, навчальних та методичних посібників із морально-етичних курсів з метою надання їм відповідного грифа міністерства; 5) розпочато підготовку та перепідготовку відповідних педагогічних кадрів [1]. Зазначений наказ практично створив умови для впровадження викладання курсів духовно-морального спрямування на загальнонаціональному рівні.

У розвиток положень цього наказу Міністерства освіти і науки України 18 серпня 2005 р. на адресу Міністерства освіти і науки Автономної Республіки Крим, управління освіти і науки обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, а також інститутів післядипломної педагогічної освіти було направлено лист № 1/9-436 “Про вивчення етики у 2005/2006 навчальному році”, яким визначено підходи щодо викладання предметів духовно-морального

спрямування на факультативних засадах. Зокрема було передбачено, що факультативні заняття – це додаткові заняття, що організуються для розширення та поглиблення знань з певної галузі, відповідно до інтересів школярів та бажання батьків. При цьому батьками на ім'я директора загальноосвітнього навчального закладу пишеться заява щодо вибору факультативного курсу. Мінімальна наповнюваність груп при проведенні факультативних занять та курсів за вибором у загальноосвітніх навчальних закладах міської місцевості становить 8 учнів, сільської місцевості – 4 учні (Наказ Міністерства освіти і науки України № 128 від 20.02.2002 р.). Групи комплектуються з одного або паралельних класів. Факультативні курси, як правило, короткотривалі і розраховані на 30 – 35 годин на рік. Рівень навчальних досягнень учнів з факультативних курсів морально-етичної проблематики не оцінюється. Навчальні програми та посібники факультативних курсів погоджуються відповідною науково-методичною комісією Міністерства освіти і науки України, у цьому випадку – комісією з етики [2].

Окрім того, вказаним листом було визначено, що викладати предмет “Етика” та факультативні курси морально-етичного спрямування можуть вчителі загальноосвітніх навчальних закладів, які мають документ про проходження відповідної курсової підготовки на базі інститутів післядипломної педагогічної освіти.

Результатом роботи комісії для розроблення змісту факультативних курсів з етики віри та релігієзнавства, створеної відповідно до вищезазначеного наказу Міністерства освіти і науки № 437 від 26.07.2005 р., стала підготовка Концептуальних засад вивчення в загальноосвітніх навчальних закладах предметів духовно-морального спрямування, затверджених рішенням колегії Міністерства освіти і науки України (протокол № 8/1-2 від 29.06.2006 р.). Цей документ спирається на зазначених вище документах згадуваного міністерства і визначає засади викладання означених предметів у 5 – 6 класах на загальнонаціональному рівні. Їх викладання здійснюється в обсязі годин, передбачених для вивчення в 5 – 6-х класах предмета “Етика”. За наявності бажання батьків, учнів, кадрового забезпечення і методичної бази предмети духовно-морального спрямування, відповідно до Концептуальних засад, можуть вивчатися і в інших класах за рахунок годин варіативної складової навчальних планів [3].

У 2010 р. Міністерством освіти і науки України було затверджено програми “Основи християнської етики” та “Біблійна історія та християнська етика” для учнів 1 – 11 класів загальноосвітніх навчальних закладів, а також схвалено програму виховання на основі християнських моральних принципів для дошкільних навчальних закладів. У навчальних закладах України впроваджуються й інші відповідні програми, що пройшли передбачену процедуру схвалення з боку Міністерства освіти і науки України. Підготовка педагогічних кадрів здійснюється обласними інститутами післядипломної педагогічної освіти. Таким чином на сьогодні існують всі необхідні, зокрема і нормативні, умови для забезпечення впровадження викладання курсів духовно-морального спрямування на основі відповідного волевиявлення з боку батьків.

Важливо відзначити, що наявні результати досліджень засвідчують тісний взаємозв'язок виховання на основі релігійних цінностей з формуванням у людини високих моральних якостей та чеснот, відповідальної поведінки та здатності протистояти негативним впливам постмодерністського суспільства [4].

Говорячи про закордонний досвід викладання у державних загальноосвітніх навчальних закладах релігійноорієнтованих предметів, насамперед важливо зазначити, що традиції більшості демократичних країн засвідчують, що викладання основ релігійного світогляду та етики в системі світської освіти є цілком можливим. Так, у конституціях багатьох європейських країн, які декларують світськість держави та її нейтральність у справах релігії, принцип відокремлення освітніх закладів від релігійних організацій доповнюється гарантіями забезпечення прав батьків на виховання та навчання своїх дітей відповідно до власних переконань (наприклад, ст. 48 та 53 Конституції Польщі тощо). Принцип нейтральності держави в її ставленні до релігії у застосуванні до державних шкіл у традиції багатьох європейських країн не означає, що такі школи мусять повністю вилучити навчання релігії із своїх програм [5].

Латвія. Згідно зі ст. 99 Конституції Латвійської Республіки, держава відділена від церкви. Водночас церкви мають право викладати у школах Латвії християнське вчення, що фінансується державою. У державних школах і школах органів самоврядування християнське духовне вчення (віросповідання) може викладатися особам, які в письмовому вигляді виявили бажання освоїти його. Заява неповнолітньої особи про бажання освоїти християнське духовне вчення (віросповідання) подається за наявності письмової згоди батьків або опікунів. Якщо неповнолітня особа є молодшою 14 років, замість нього заяву подають батьки або опікуни цієї особи.

Християнське духовне вчення (віросповідання) викладають за затвердженою Міністерством освіти і науки Латвії навчальною програмою педагога євангелічно-лютеранської, католицької, православної, старообрядницької та баптистської конфесій, якщо у школі не менше 10 учнів бажають освоїти вчення відповідної християнської конфесії. Педагогів висуває керівництво конфесії і атестує Міністерство освіти і науки Латвії. Викладання християнського духовного вчення (віросповідання) і етики фінансується з державного бюджету.

У школах національних меншин, з урахуванням побажань учнів, їх батьків або опікунів, в установленому Міністерством освіти і науки Латвії порядку може викладатися й інше, характерне для відповідної національної меншини духовне вчення (віросповідання) [6].

Угорщина. Відповідно до ст. 6 Конституції Угорщини, церква є відділеною від держави. Водночас Основний Закон Угорщини (Конституція) відображає роль християнства – провідної конфесії в Угорщині, в усіх сферах життя країни, її вплив на соціально-політичну систему, побут, культуру і традиції.

Законодавство Угорщини також регулює питання релігійної освіти в школах та її фінансування за рахунок держави. Церкви мають право проводити у загальноосвітніх школах уроки релігії, однак учні не зобов'язані відвідувати такі заняття [7].

Російська Федерація. Попри те, що Конституція Російської Федерації визначає Росію як світську державу, з 2010 р. у її загальноосвітніх навчальних закладах за вибором учнів та їх батьків здійснюється викладання основ культури однієї з традиційних релігій (православ'я, ісламу, буддизму, іудаїзму). Здебільшого викладаються “Основи православної культури”, історії та основ культури основних світових релігій або основ етики [8].

Польща. Конституція Республіки Польща містить положення, що стосуються релігії, зокрема щодо релігійного навчання в школах (ст. 48). Ст. 53 Конституції

гарантує свободу совісті і релігії. Така свобода включає (розділ 2 ст. 53) і право батьків на забезпечення моральної і релігійної освіти і навчання їхніх дітей.

Поряд із Конституцією, основою всієї системи цивільного церковного права в Польщі є Закон “Про гарантії свободи совісті та віросповідання від 17.05.1989 р. У ст. 10 вказаного закону стверджується, що Республіка Польща є світською державою, яка зберігає нейтралітет у питаннях релігії і світогляду. Згідно зі ст. 16 цього ж закону, держава співпрацює з церквами та релігійними громадами у сфері збереження миру, у визначенні умов розвитку держави і викорінення нездорової обстановки в суспільстві.

Місце Римсько-католицької церкви в Польщі визначає Конкордат між державою та Апостольською Столицею, підписаний у 1993 р. і ратифікований 1998 р. Провідною ідеєю Конкордату є визнання права релігійної свободи кожної особистості і релігійних спільнот. У ньому також передбачено забезпечення добровільної участі у шкільному навчанні катехизму.

У 1990 р. відповідним наказом Уряду Республіки Польща до навчальних програм шкіл було повернуто релігійні заняття. Нині предмет “релігія” є обов’язковим у програмі польських шкіл. Згідно із Законом “Про систему освіти” 1991 р. та розпорядженням Міністра освіти у справах умов і форм навчання релігії у публічних школах від 14.04.1992 р. усі релігійні організації, що визнані законом, мають право проводити в школі навчання релігії в обсязі 2 годин на тиждень, якщо у класі є принаймні 7 учнів, які сповідують цю релігію. Бажання батьків, щоб їхні діти брали участь у релігійних курсах, може бути “заявлено найпростішим способом”. Якщо батьки (а в середній школі самі учні) не хочуть навчатися релігії, діти вибирають між трьома додатковими гуманітарними предметами, по одному з яких вони атестуються. Зокрема, як альтернатива, їм може бути запропонований курс етики. Якщо кількість дітей певної конфесії становить від трьох до семи, релігійні заняття повинні бути запропоновані школою разом із відповідною релігійною громадою. Якщо кількість дітей менше трьох осіб, релігійні заняття забезпечуються у відповідних церковних установах. У всіх випадках вчитель повинен мати викладацьку кваліфікацію відповідно до угоди між Міністром освіти, Єпископською конференцією і Польською єкуменічною радою [9, 10].

Федеративна Республіка Німеччина (далі – ФРН). Ст. 4 Основного закону (Конституції) ФРН гарантує свободу віросповідання. У ФРН церква відокремлена від держави. Водночас, поняття “відокремлення” не заперечує можливості співпраці. Така співпраця можлива, якщо вона базується на принципах нейтралітету та взаємоповаги. Держава сповідує так званий принцип нейтралітету, який, згідно з визначенням Конституційного суду ФРН, полягає у тому, що держава є “родинним місцем усіх громадян”, незалежно від їх релігійних чи світоглядних переконань. В контексті Німеччини принцип “нейтралітету” потрібно розглядати не як принцип невтручання, а як принцип рівноцінного ставлення держави до усіх без винятку релігійних громад.

Ст. 7 Основного закону проголошує право на релігійну освіту. Відповідно до ст. 141 Основного закону ФРН, уроки релігії викладаються як звичайні дисципліни у всіх федеральних землях крім Берліна та Бремена (у Берліні викладання релігії здійснюється релігійними організаціями). Питання викладання релігії у школах належить до компетенції федеральних земель і вирішуються відповідно до угод, що заключаються між федеральними землями та релігійними спільнотами. При цьому береться до уваги число прихильників проведення таких занять, а також

затребуваність у їх проведенні і спроможність відповідної релігійної громади забезпечувати кваліфіковане викладання у багаторічній перспективі. Як правило, до 90% витрат, пов'язаних із викладанням релігії, покривається земельними властями. Водночас від релігійної громади очікується, що такі уроки проводитимуться у відповідності до принципів Основного закону щодо недоторканості та невід'ємності права третіх осіб на вільний вибір.

При цьому ст. 7 Основного закону передбачає право батьків знімати своїх дітей з реєстрації на відвідання уроків з релігії, а учні, які досягли 14-літнього віку, мають право робити це самостійно [11]. Таким учням замість релігії викладається етика [12].

Естонія. Ст. 40 Конституції Естонії встановлює, що в Естонії відсутня державна церква. Існує низка законів, які прямо чи опосередковано регламентують свободу віросповідання окремих осіб або груп людей, зокрема закони, що стосуються освіти. Естонське законодавство передбачає і забезпечує можливість організації релігійного навчання. Відповідно до ст. 4 (4) Закону "Про освіту", вивчення та викладання релігії в загальноосвітніх школах є добровільним та неконфесійним. Згідно із Законом "Про загальноосвітні школи та гімназії", сутністю релігійної освіти є те, що даний предмет є неконфесійним, і учні можуть відвідувати його добровільно (ст. 3(8)). Принципи та теми релігійних занять визначаються у навчальному плані, схваленому Міністерством освіти. Релігійні заняття в школі є предметом, в ході вивчення якого аналізуються точки зору та внесок різних релігій у розвиток людства.

Релігійна освіта в школі наразі є обов'язковою, якщо щонайменше п'ятнадцять учнів висловлюють бажання відвідувати такі заняття. При цьому батькам надається право приймати рішення про те, чи буде їх дитина відвідувати заняття з релігії. На рівні середньої школи учні приймають рішення з цього питання самостійно. Викладачі, які ведуть заняття з релігії, повинні мати як релігійну, так і педагогічну освіту [13].

Румунія. Держава дозволяє, але не нав'язує релігійне виховання в державних школах. Відповідно до ст. 32 Конституції та Закону України "Про релігійну свободу та загальний режим культів" № 486/2006, держава забезпечує свободу релігійної освіти, визнані в Румунії деномінації мають право викладати релігію в державних школах за наявності у них достатньої кількості прихильників даних релігійних спільнот. Відвідування предмету "релігія" на всіх рівнях освіти (початкова, загальна та вища) є добровільним. Для відмови від предмету учні повинні надати керівництву навчального закладу відповідне письмове звернення.

Педагогічний персонал, який викладає релігію в державних навчальних закладах, призначається за згодою відповідної деномінації [14, 15].

Великобританія. Характерною особливістю правової системи Великої Британії є відсутність кодифікації або офіційної систематизації права. У Сполученому Королівстві існують лише дві офіційно визнані церкви: Англійська в Англії та Пресвітерська в Шотландії. На території Уельсу та Північної Ірландії немає державних релігій.

В Англії, Уельсі і Шотландії всі школи в обов'язковому порядку викладають предмет, у якому дітей знайомлять з основними світовими релігіями. Відповідно до Акту про шкільні стандарти 1998 р., усі шкільні програми повинні містити релігійний компонент, виходячи з того, що викладання таких предметів формує у дітей моральні цінності. При цьому в курсі, відповідно до Закону "Про освіту"

1996 р., робиться акцент на християнство і терпимість до представників інших віросповідань. У державних школах учні повинні щодня брати участь у шкільній молитві. Водночас батьки можуть звільнити своїх дітей від вивчення релігійних предметів та від участі у шкільній молитві [16]. Існує можливість вивчення учнями за їх вибором інших віровчень: ісламу, іудаїзму, буддизму, індуїзму та сікхізму [17].

Іспанія. Ст. 27 Конституції Іспанії гарантує право батьків на вибір такої форми виховання своїх дітей, яка відповідає їх моральним та релігійним переконанням.

Відповідно до законодавства, релігійним організаціям, із якими Іспанською державою укладено угоду про співпрацю, надається можливість здійснювати релігійну освіту в державних і приватних школах за наявності відповідного бажання з боку учнів та їх батьків. Релігійна освіта є факультативною і здійснюється на всіх рівнях, починаючи з дошкільного, фахівцями, які відбираються світською адміністрацією з числа кандидатів, запропонованих керівними органами відповідних релігійних організацій. Такі викладачі є частиною викладацького складу відповідних освітніх установ.

Питання релігійної освіти регламентуються нормами як центрального (насамперед Королевський декрет 2438/1994 від 16.12.1994 р. та Королевський декрет 3/1995 від 13.01.1995 р.), так і місцевого законодавства, зокрема питання, що стосуються матеріального забезпечення викладачів релігії за рахунок місцевих комунальних бюджетів. Основні принципи і норми викладання католицької релігії закріплені в Угоді між Іспанською державою і Святим Престолом в області освіти і культури 1979 р. Відповідно, питання викладання інших релігійних вчень визначається в угодах про співпрацю між державою та релігійними спільнотами. Державні нормативні акти у сфері освіти містять посилання на такі угоди.

В якості альтернативи вивченню релігії учням дозволяється вивчати нерелігійні етичні предмети [18].

Бельгія. Відповідно до бельгійського законодавства, правомірність включення в шкільну програму філософських курсів, під якими розуміються як релігійні курси, так і викладання нерелігійної моралі, базується на ст. 18 і 26 Загальної декларації прав людини і ст. 29 – 30 Міжнародної конвенії про права дитини, якими гарантується право батьків на виховання своїх дітей відповідно до своїх переконань та цінностей. Право на релігійну освіту у школах чітко роз'яснюється в офіційному посібнику Міністерства освіти “Предмети моралі і релігії. Освітнє поле”.

Релігійна освіта у школах Бельгії відкрита для усіх релігій, офіційно визнаних бельгійським законодавством, в чому проявляється реалізація принципу відділення держави від церкви. Нині Бельгійською державою офіційно визнано шість релігійних віросповідань: католицизм, протестантизм, англіканство, православ'я, іудаїзм та іслам. Також офіційно визнаним є “лаїсіте” – нерелігійна філософська течія або атеїзм.

Ст. 24 Конституції Бельгії та Федеральний закон від 29.05.1959 р. (“Шкільний пакт”) передписують школам надавати учням можливість вибору між однією з визнаних релігій або світською етикою для обов'язкового вивчення в рамках шкільної програми в обсязі 2 годин на тиждень впродовж усього періоду навчання у школі з 6 до 18 років. Таким чином, уроки з вивчення основ зазначених вище релігій або світської етики містяться в обов'язковій шкільній програмі. Вибір здійснюється батьками, що повинні записати свою дитину на відповідні заняття на початку

навчального року. Таке право не обмежується ні конфесійною належністю батьків (наприклад, діти католиків мають право вивчати протестантизм і навпаки), ні кількістю бажаючих записатися на той чи інший предмет. Школа зобов'язана забезпечити відповідне викладання навіть для одного учня. Попри те, що учні отримують за такі уроки оцінки на загальних умовах, вони не можуть бути залишені на другий рік за наявності незадовільної оцінки з основ релігії.

Укладання програм уроків та контроль за їх здійсненням делеговані відповідним релігійним організаціям [19].

Італія. Ст. 19 Конституції Італії декларує, що “кожна людина має право вільно сповідувати свої релігійні вірування в будь-якій можливій формі, індивідуально чи спільно з іншими, пропагувати їх і здійснювати богослужіння в приватному порядку або публічно, за винятком обрядів, які суперечать добрим звичаям”. Ст. 3 (1) підтверджує, “що всі громадяни мають однакову суспільну гідність, є рівними перед законом незалежно від статі, раси, мови, релігії, політичних переконань, особистого і суспільного становища”.

Фундаментальні положення італійського церковного права містяться в Конституції і мають на меті, з одного боку, гарантувати свободу і рівність індивіда в релігійних питаннях, а з іншого – гарантувати систему співпраці між державою та релігійними деномінаціями. Ст. 8 (1) Конституції Італії стверджує, що “всі релігійні сповідання рівною мірою є вільними перед законом”. Спеціальне регулювання, проте, застосовується до Католицької церкви відповідно до ст. 7 Конституції Італії. Згідно з зазначеною статтею, між Італійською державою і Католицькою церквою у 1984 р. було укладено Угоду Вілла Мадама, за якою послідувала серія спеціальних угод, зокрема щодо католицької релігійної освіти в державних школах (1985 р.). Також відповідно до ст. 8 (3) Конституції Італії, були укладені угоди між Італійською державою і низкою інших релігійних спільнот. Таким чином в Італії немає загального закону, що застосовувався б до усіх релігійних громад в контексті їх можливої співпраці з державною системою освіти. Унаслідок цього у сфері релігійної освіти в державних школах існує чітка різниця між положеннями, що застосовуються до Католицької церкви, і тими, що застосовуються до інших деномінацій.

Угода Вілла Мадама передбачає, що в дитячих садках і початковій школі вивчення релігійної освіти триває дві години на тиждень, а в старших класах – одну годину на тиждень. Держава несе повну фінансову відповідальність за католицьку релігійну освіту у державних школах. При цьому щороку при наборі учнів або при закінченні середньої школи батьки повинні заявити, чи мають намір учні брати участь в уроках католицької освіти. Якщо вони від цього відмовляються, учні, відповідно до рішення Конституційного суду № 13 від 1991 р., можуть в цей час вивчати інші предмети або залишити шкільне приміщення.

Вчителів для здійснення релігійної освіти вибирає правлячий єпископ зі списку осіб, які мають відповідні сертифікати, що підтверджують їх кваліфікацію в теології і церковних дисциплінах, та успішно здали іспити. Єпископ надає відповідним особам письмове підтвердження щодо того, що вони підходять для викладання релігійних предметів. Якщо таке підтвердження відкликано, особа повинна припинити викладати католицьку релігію.

Програма для католицької релігійної освіти встановлюється угодою між Міністерством громадської освіти і головою італійської Єпископської конференції для кожного типу шкіл.

Шість деномінацій, які мають угоду з Італійською державою, також можуть направляти своїх вчителів у державні школи, якщо учні, їх батьки або шкільна адміністрація звернулися до них із проханням про надання уроків певної релігії. Організація таких уроків проводиться за згодою компетентних шкільних властей і представників деномінацій, у той час як фінансове навантаження щодо їх забезпечення покладається на деномінацію. Деномінації, які не уклали угоди з державою, не мають права направляти своїх представників у державні школи.

Участь учнів у заходах, що проводяться Католицькою церквою у державних школах, є добровільною [20].

Франція. Конституційні акти Франції встановлюють режим нейтральності держави щодо церкви. Відповідно до режиму позитивної нейтральності, закріпленого у Доктрині “*Franck laïcité*”, держава повинна гарантувати, що кожен має можливість відвідувати богослужіння своєї церкви і вивчати ту релігію, яку він вибрав.

Водночас, з 80-х рр. XX ст. релігія починає розглядатися не як антипод світського суспільства, а як його органічна складова, знання якої необхідне для розуміння життя людських спільнот. Внаслідок широкої публічної дискусії наприкінці 80-х – в першій половині 90-х рр. XX ст. з приводу доцільності присутності релігійної складової у державній школі, Франція нині знаходиться перед перспективою відновлення у традиційних католицьких кантонах історичної практики впливу церкви на освітньо-навчальний процес [21]. Важливо відзначити, що важливість викладання релігії розглядається і в контексті необхідності ознайомлення дітей з родин мігрантів із традиційною культурою Франції.

Водночас доцільно зазначити, що у Франції існує розгалужена система католицьких шкіл, діяльність яких підтримується державою, в яких діти можуть отримувати відповідне релігійне виховання [22].

Окрім того, місцеве право трьох департаментів на сході Франції (зокрема Ельзаса та Лотарінгії) зберігає релігійну освіту у державних початкових і середніх школах як частину загальної програми. Вчителі релігії оплачуються державою. Сім'ї вільні у вирішенні питання, чи треба їх дітям відвідувати релігійні уроки. Оцінки з релігійних дисциплін не враховуються при загальній оцінці знань учнів [23].

На основі проведеного аналізу вітчизняного та закордонного досвіду викладання релігійноорієнтованих предметів у загальноосвітніх навчальних закладах видається можливим зробити такі **висновки**:

1. Практика викладання релігійноорієнтованих предметів та предметів духовно-морального спрямування за вибором учнів та їх батьків є широко поширеною в європейських демократичних країнах, зокрема в тих, законодавство яких проголошує світськість держави та її відділення від релігії.

2. Традиції провідних демократичних країн засвідчують, що викладання основ християнського світогляду в системі світської освіти цілком можливе. Так, у конституціях деяких європейських країн, які декларують нейтральність держави у справах релігії, принцип відокремлення освітніх закладів від релігійних організацій доповнений виразними гарантіями батьківських прав на виховання та навчання дитини відповідно до власних переконань.

3. Однак здебільшого учням надається можливість обирати між релігійними курсами та вивчення світської етики, водночас вони зобов'язуються пройти один із таких предметів, які містяться в обов'язковій частині шкільної програми, чим досягається морально-етичне виховання підростаючого покоління.

4. В Україні є практично унікальна ситуація, коли у школах викладаються не основи певної релігії або релігієзнавство, але саме курси духовно-морального змісту, спрямовані не на ознайомлення з особливостями певної релігійної системи чи з різними релігіями (тобто інформаційного спрямування), але насамперед на досягнення виховного ефекту.

5. Унікальність України полягає і в тому, що програми предметів духовно-морального спрямування є не лише інтелектуальним здобутком представників якої-небудь однієї релігійної спільноти, але і результатом діяльності міжцерковних робочих груп, що дає змогу уникнути конфесійної заангажованості таких програм і зробити їх прийнятними для батьків, що належать до різних християнських традицій.

6. На основі вивчення вітчизняного та закордонного досвіду найоптимальнішою в умовах України для викладання предметів духовно-морального спрямування видається модель, закладена в Концептуальних засадах вивчення в загальноосвітніх навчальних закладах предметів духовно-морального спрямування 2006 року: учні обов'язково повинні пройти вивчення одного з альтернативних предметів духовно-морального спрямування, а конкретний предмет визначається за волевиявленням батьків, а у старшій школі – учнів. Такий підхід дає змогу забезпечити моральне виховання учнів, враховує поліконфесійність українського суспільства, забезпечує право батьків на забезпечення освіти та виховання своїх дітей відповідно до власних світоглядних переконань. Така концепція відповідає і практиці багатьох європейських демократичних країн.

7. З огляду на необхідність викладання курсів духовно-морального спрямування педагогами, здатними показати учням приклад високоморального життя, заслуговує на увагу практика багатьох закордонних країн щодо погодження кандидатур викладачів предметів релігійного спрямування із офіційними органами відповідної релігійної спільноти, до якої належить такий викладач. Впровадження в Україні цього правила дало б змогу релігійним організаціям рекомендувати керівництву шкіл своїх вірних, що мають педагогічну освіту, як потенційних викладачів курсів духовно-морального спрямування, а також більш широко задіяти релігійні спільноти у процесі підготовки таких викладачів, що сприяло б вирішенню проблеми нестачі викладачів зазначених курсів.

8. Зважаючи на викладене, вважаємо, що євроінтеграційному курсу України більш відповідає не вилучення предмету “Етика” з державного стандарту базової та повної загальної середньої освіти, а навпаки передбачення у державному стандарті можливості вивчення учнями від 1 до 11 класу предметів духовно-морального спрямування з наданням їм можливості вибору на альтернативній основі одного з варіантів: світська етика або релігійноорієнтовані курси (“Основи християнської етики” та інші). Водночас, враховуючи поліконфесійність українського суспільства, в межах християнського етичного вчення перевага має надаватися курсам, розробленим міжцерковними робочими групами.

Література

1. Про вивчення у навчальних закладах факультативних курсів з етики віри та релігієзнавства [Електронний ресурс] : наказ Міністерства освіти і науки України № 437 від 26.07.2005 р. — Режим доступу : http://www.mon.gov.ua/laws/MON_437.doc.

2. Про вивчення етики у 2005/2006 навчальному році [Електронний ресурс] : лист Міністерства освіти і науки України № 1/9-436 від 18.08.2005 р. — Режим доступу : www.mon.gov.ua.

3. Рішення Колегії Міністерства освіти і науки України “Про концептуальні засади вивчення в загальноосвітніх навчальних закладах предметів духовно-морального спрямування” [Електронний ресурс] : затверджене протоколом № 8/1-2 від 29.06.2006 р. — Режим доступу : http://www.mon.gov.ua/laws/29_06_06.doc.

4. Будник О. Дослідження коаліції громадських організацій “Роль релігійних цінностей у вихованні високоморальних громадян”: Пропозиції щодо забезпечення права на свободу віросповідання у сфері освіти [Електронний ресурс] / Будник О., Хоміч І., Васін М. [та ін.] — Режим доступу : http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1007%3A1&catid=38%3Apub&Itemid=65&lang=uk.

5. Палінчак М. Політика щодо релігійної освіти в школах: вітчизняна та зарубіжна практика [Електронний ресурс] / М. Палінчак. — Режим доступу : <http://www.social-science.com.ua/публікація/434>.

6. Щодо державно-конфесійних відносин у Латвійській Республіці // Лист Посольства України в Латвійській Республіці № 6129/12-600-365 від 20.03.2012 р. [Текст] // Архів автора.

7. Щодо досвіду Угорщини у сфері регулювання відносин між державою та церквою // Лист Посольства України в Угорщині № 61311/904-3-344 від 01.03.2012 р. [Текст] // Архів автора.

8. Писенко К. А. Уроки релігії в государственной школе – норма светского правового государства [Електронний ресурс] / К. А. Писенко. — Режим доступу : <http://www.mospat.ru/church-and-time/431>.

9. Досвід Республіки Польща у сфері врегулювання державно-церковних відносин // Лист Посольства України в Республіці Польща № 6137/12-904/3-746 від 28.03.2012 р. [Текст] // Архів автора.

10. Палінчак М. Політика щодо релігійної освіти в школах: вітчизняна та зарубіжна практика...

11. Інформаційна довідка щодо державно-церковних відносин у ФРН // Лист Посольства України у Федеративній Республіці Німеччина № 61212/12-600-592 від 02.04.2012 р. [Текст] // Архів автора.

12. Писенко К. А. Уроки релігії в государственной школе – норма светского правового государства...

13. Державно-церковні відносини в Естонській Республіці. Довідка // Лист Посольства України в Естонській Республіці № 6126/12-904/3-232 від 14.03.2012 р. [Текст] // Архів автора.

14. Досвід Румунії у сфері регулювання державно-церковних відносин // Лист Посольства України в Румунії № 6138/12-130-454 від 06.03.2012 р. [Текст] // Архів автора.

15. Палінчак М. Політика щодо релігійної освіти в школах: вітчизняна та зарубіжна практика...

16. Інформаційна довідка про досвід Великої Британії у сфері регулювання державно-церковних відносин // Лист Посольства України у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії № 6124/12-117-252 від 02.03.2012 р. [Текст] // Архів автора.

17. Писенко К.А. Уроки религии в государственной школе – норма светского правового государства...

18. Там же.

19. Там же.

20. Держава і церква в Італії // Лист Посольства України в Італії № 6128/630-130-318 від 13.03.2012 р. [Текст] // Архів автора.

21. Здіорук С. Розмежування і взаємодія духовної та світської систем освіти в секулярному суспільстві: вітчизняна та європейська практики [Електронний ресурс] / Здіорук С. — Режим доступу : <http://old.niss.gov.ua/Monitor/juli/20.htm>.

22. Писенко К. А. Уроки религии в государственной школе – норма светского правового государства...

23. Довідка щодо державно-конфесійних відносин у Франції // Лист Посольства України у Франції № 61215/12-700-353 від 16.03.2012 р. [Текст] // Архів автора.

Yu. Reshetnikov

TEACHING OF SPIRITUALLY-MORAL ORIENTED COURSES AT STATE SCHOOL: UKRAINIAN AND FOREIGN EXPERIENCE

The analysis of the normative providing and status of spiritually-moral oriented courses in Ukraine and abroad is conducted. On the basis of study of Ukrainian and foreign experience of introduction and realization of teaching of such courses the conclusions and recommendations are given that can be taken into account in the process of harmonization of state-confessional relations and reformation of the system of education in Ukraine.

Key words: spiritually-moral oriented courses, religiously oriented courses, state schools.